पत्र
८०८ – १०

Title घटकर्परविवृतिसहिता

Author अभिनवगुप्तः

Extent १० Age

Subject काव्यम् सम्पूर्णम्

घट कर्परम्: सटीकम् विवृतिसहितः

नं० ८०५ — घ

पत्राणि १० पत्र

सं० ८०३ घ:
घटखर्पर विवृति॰
१० पत्राणि
मानक: । संपूर्ण
कर्ता॰ अभिनव
गुप्त

घटखर्परकाव्यं प१०

घट
कवि.
१

ॐ नमो विघ्नहर्त्रे ॥ अपूर्वः कोऽयं ते वद शशिवमः शोखविधिर्न तु स्नातं लुप्तः सरयन्त्रिदं मूर्धनि धृतं यदालोका
ल्लोके विषमविशिखाः स्फूर्जन्ति तरामिति प्रोक्ते देव्या गलितनियमः शंभुरवनात् ॥ इदं प्रोषितप्रमदया हेतुभू
तया प्रोषितप्रमदामुद्दिश्य कथितं तेन कविना कुलकं तत्र किंचित्कविनिबद्धप्रमदारूपवक्तृकं केषां किंचित्कविनि
बद्धवक्त्रप्रौढोभाषितं किंचित्कविनिबद्ध इति भाषितमन्यत्कविप्रकटितप्रतिहती वचनमिति रत्नतंत्र काविक।
ल्पितमिति बहुप्रकारं प्रदर्शयिष्यामः तत एव काकथनकर्त्रीः ॥ प्रोषितः प्रमदोवल्लभोऽस्यैषा यस्याः अथवा प्रो
षितवल्लभेन वियुक्ता प्रकृष्टेन यौवनशृंगारजनितेन मदेन वयुक्ता अन्यदेशान्तया वियुक्तत्वमेव प्रोषितत्वेन ल

छादिते दिनकरस्य भावने खाज्जलेपतति शोकभावने मन्मथेच हृदि हन्तुमुद्यते प्रोषितप्रमदये
दमुच्यते ॥१॥

छादने दिनकरोतीति दिनकरस्तस्य भावने रश्मिपुंजे छादिते तिरस्कृते सति तासां तमः प्रतिपत्त
तया सुप्रसिद्धा नामपि न लक्षितं तन्मनः स सूर्यो यत्र आच्छाद्यते तत्र कथं हर्षलोकापि मानसोऽस्तु अथवा विरहिणी
नां रजनिसमयजनितरणरणककलुषितहृदयानां कदाचिद्विहीनमपि विविधविनोदना लोकविनशेन बंधुतां या
यात् अथवा यस्मादानाहर्षप्रदे नभुपजायते तस्यापि यः कश्चिदात्मीयः सहजः स्वभावः सोऽप्याच्छादितः इति मा
तिशायं भास्वहीनत्वेध्वनितं तथा जलेन आकाशात्पतति कीदृशि शोकं भावयति जलेहि निकटवर्तिनां पार्थिव
रजसां पार्थिववर्जेनोरात्मानं भावयति एकतया योजयतीति स्फुटमिदम यत्नपूर्वं वनेन शोकेन विरहिणी भावय

शोकमय्यप्यवसंपद्यं तेना: नहितासां शाहद्रसमयमध्येप्रियागमनशंकामात्रमप्यस्तीति तावत्कालं नैराश्यमेव
स्वात्पततीत्यनेनाम्नुप्यड्ड्सदस्याश्रती कारतयामातिशयोन्नताय: सूच्यते तथामत्त्मयोहृदयद्वशेणशतिममा
रंभ: अथवबाहोय: कश्चिद्दूतो तस्मादुपाये:पलाय्यतेपि अयंपुनर्दृस्याववस्थिनपवोतर्हनतं प्रतिमसंरंभ:वशा
द्रूपककालताप्रवक: यथाकश्चिद्दुर्जनोनिर्जनेनिरालोकेदुर्दिनएवसशोकंजनमतएव निरुध्यमानमेकाकिनं
प्राप्यैवलब्धुच्छिद्रायथाश्रद्दवतितथैवामुष्मिन्कालेईदृशामिवकामिनीजनमदनस्ताडयतीत्यर्थ: १ इयंतापि
कायायवोक्ति: हेतोयदा: मच्छोकभावकजलविनवणेघनायत्रायप्रियविहृतानाभूवनाहृशं कालमतिवाद्य

सर्वकालमतिवाह्यतोयदाश्चागता: स्यदयितोगतोयदा निर्दयेनपरदेशसेविनामावयिष्यथ
यत्र कविघायपयित्वायदायदयितोगतस्तदासूयमागतास्तथा सर्वकालंदिष्टमयपवहृतांत हतेनमांविना २
द्रूपंयेषांते तथासतिबालाश्रमनोज्ञमनस: पीडकत्वात् तेचतोयदाश्चनिर्विग्रहः अतश्चमांमावयिष्यथ काकोक्ति: एवनाम पुण्यभागिनीभूयासंयेनत्वयिताजनविरहिताभीषणाभवदीयचरितावलोकनपरिक्लिन्नहृदयाजीवितत्यागेनापिस्तवमासीना अयचदयितेनविनायाजीवतिसावश्यएवयाहैव यूयंनिर्दय:सन्परदेशसेवनेसवहृपितनयाहृदयंशवेष्टस्तत्करनलोपनतमेव मरणेनाससौजलधरसमयेकिमपिकार्यंकर्तुंसमर्थाइत्यवश्यमेकत्रैवकचनचिरमास्तइतितस्मात्साप्रेमतातावदास्तांदयामपिपयत्रकरिष्यत्रदवसमिहेनागमिष्यादित्यनावतोक

इष्टप्राप्तयेविशिष्टाजनित्रीविमलविवेकिजन: स्मरेत ॥ ९ ॥

घट कवि २ प्रियतमं प्रति निजावस्थां जिज्ञापयिषुर्भीषणजलदविजृंभामसहिष्णुस्तथा कथं विरहवनायरसी देशान्तरं व्रजे
युरन्तूवं सम्पत्स्यते प्रियतमो पि वनदेश शामज्जलधरध्वानाकर्णनेन कदाचिन्मदीयामवस्थां स्वयं वानुभ
वेदपि इत्यभिप्रायेण नायिका याइदमाह हे घननामेघाः अथवातिनिविडाः अतएव हननशीलाः तं पथिका
नामधेयपांसुलेति मेघा इदं निर्दयं वृत्त एतदेव तस्याभिव्यानेयत्पथिकेषु मध्ये स एव वा निर्दयहृदयः यतो यूयमे
वपयः शीघ्रं लंघयथ त्वनेन कथमितः द्विषमे वृजेत्युविरतिशेन्माहनाधन्यते इनेति वाच्येषु णेयं लंघन
वविरवर्जितस्यापि कर्गीति प्रासादनं प्रियतमो हि चिरकालप्रोषितः स कथं यो मार्गं लंघयितं न शक्नुयान्ना

वृत्तं तं पथिकपांसुलेयनाथ्ययमेव पथि पीतजलेयनाः अन्यदेशगतिरघमम्मघनानं साम्प्रतानववधूः
किमुच्यतां ३

येनस्थलिनुतलभ्यनेतिभावः किं इत अन्यास्मिन्देशेयेषं रतिविनापि कार्यमासक्तिः अ
थ च वहभामत्वेण सहप्रेमविस्रंभे स्यात्ययोंतुयरकालो निवाप्यइति मृतः सावनि मे व्यताम वर्षं हितयाव ।
त्याभवामनुग्रुपितएवेत्युपालंभगर्भोक्तिः अयेति अयैवत्यर्थः अथ कथं प्रेमभाविस्रंभं शिथिलयितुं शक्नुल
क्ष्मिसानववधूर्न पुनः प्रियतमापि नशा स्वसमयपत्नी किं कथ्यतां तानववयमप्रियमावेदयामः निश्चितेतनुप्रा
णनैव धारयेत् अथवा माघवानववधूर्विस्मिता वर्तयामसन्देशवचनमभिधाय किमहं कथं वामवेयामिति
किसलीकविकल्पनेनैत्यवधप्पमेवनजीवामीत्यर्थः ३ ॥ ॥

यदिपुनरयंमार्गगमनमागमनंवक्तुमन्यनेइतिशंकानेनतदेवंब्रूतेतिनायिकाश्राद्ध हृपथिक नदीभवाप्तिंपथा
गच्छति अतो यदा नद्देशगतोभूत्वदामाधियाश्रूपतेस्म अतश्चातकस्तस्मात्क्रांतोजलंयाचते तावत्तवयाञ्जांकरो
ति अन्येनवानकयाञ्जांप्रतिजलस्यकारकतातेन तदीययाञ्जांप्रतिनकारकं महीयाञ्जांप्रतिकारकंभवति यः
कदाचित्तेषांशरणंकरोतितेनसर्वकालमेवंविधंप्रतिफलंचरणंदुर्ब्बरेव नथापित्वपाच्यमे अतएवाह नप्र
भुः यथनुयोगाहेः हंसानामवनीयांनिधेतिवद्धवापिहंसा अथाकाशमार्गमानसंप्रतिप्रचलिताः एकोपिहि
यत्रगच्छतितत्रावश्यमपरस्यापि अनिरुद्धेनपथाभाव्यं किंपुनर्बहवः यतश्चजलयरमंक्रजलपटलेनावि

हंसपंक्तिरथवापिसंपतिष्यत्यिनावियतिमानसंप्रतिष्यिनावियतिमानसंप्रति वातकस्यहृषितो
म्बुयावते उःखितापथिकमाप्रियाचते ध नीलशष्पमभिभातिकोमलंवारिबिन्दुलितवानकामसे

भ्रतोभुविसंचरंतिनस्वयदेकायतननमाकाशंतदेवहंसानांमार्गत्वेनवर्तनेभूमौमार्गकोभयसंभवः यत्रवातिर
रेमानसंगंतंनिर्दुड्डीनामपिहंसानामयमस्त्वत्पदिमितदेशानिर्हृत्निमात्र्यवक्किमितिमाप्रियाभवतो यावत ध
यतश्चतेपिपतनमहत्वसाहमेयाभ्रतेतिसंबन्धः नीलेचशष्पांस्यितृणंसर्वतोभातिवानकानिमेसंजलेविन्दु
तिजलंलभेत मयूरकुलंचमेघैः केकाग्रुतंक्रियतेइत्येतैर्वाक्यैः अन्येतेहंगच्छनस्त्वकिमपियाथिमनोहृ
रत्वमितिधन्यतेनीलंचशष्पमवलोकयतस्तन्मृक्रमारतनस्यप्राणात्भवस्थितिनचरागपुगलस्यगगनतिप

घट·
कवि·
३
3

तितामलजलदलितक्लमस्य मदितमयूरविततकेकाकरणनिर्भरविकस्वरकण्ठहृयस्मात्र यंपंसर्वमेवमत्वं
अयतत्तूष्णींस्थितस्वमयाविनाकातरति: नकाचिदिति स्वात्मसौभाग्यसंभावनागर्भेयमुक्तिः अथवम्मेदप्र
वस्थायतोवर्त्ततेनतोमांप्रतिशष्पंनीलमलिनस्वभावमपिकोमलंकरुणार्द्रमिवभाति चात्तकश्चयोनाम्ने वप्रि
यगगनजलःप्रसिद्धःसोपिजलमिवलभतेनतथापिवतीतिप्रतीयमानोत्प्रेक्षा अम्बुदेश्चविरहिणहृदयस्फोट
नपटुतवगर्जितेरपिसमोपविकरुणावेशात्विजस्थलुलमाक्रन्दवत्संपद्यते तवप्रुतमेयाविनाममाभावे
कातरतिःकःखेदःनकश्चितत्तथाममाभावेभवतःकेपरति:कोयमनुबन्धःसाप्रियतामिति अथवयाह्

अम्बुदैःशिखिगणोविनाद्यतेकातरतिःप्रियतमामयाद्यते ५ मेघशाहमदिताःकलापिनःप्रोषि
ताहृदयशोकलापिनः तोयदागमकृशगवमाद्यतेदुर्धरेणमदनेनसाद्यते ६॥

मयाविनानवरतिर्नकदाचिदभूदयत्नकथंसावर्त्ति: अद्यैस्तनेनशागतंनतद्येमब्भ्रमानसतांकपटेनकिलम
कृटितवानसौनिश्चिन्वन्नेत अनन्तवसोम्याण्यपिपेत्वामत्रणमित्युपालंभगर्भाभणिति: ५ अमीयेभवताग्रर:
परिहृष्यंतेकलापिनस्तेमयातांसेचनयथातानांसंबंधिनाशाहृनमदिताःकेकाप्रियत्वात् तथाचप्रोषितानांकांता
नांसंबंधिनिहृदयशोकेलापयंतिसम्यक्श्लेषयंत्यत्रयंप तथाप्रोषितानांमाहृदयंशोकेलपंति तेषुहिकूजत
स्तवप्रपविरहिणःशोकवन्नदृशिनिश्चीयतेनतथाप्रोषितानांहृदयशोकेनतापयेनिद्रवीकुर्वते सावनेप्रियातावः। ३

कोपिया अयच्छन वदुर्थैणकामेन पूर्वं हि काममभयभीतायास्त्वमेव शरणमभूः यदिहृष्यिनस्य तव मदनोऽ
धिराइतिउनिवारः संबन्धमात्रेषणी ननु कर्तविरितत्र खलु लज्जैतिशतिषेधात् नयानवेवपत्रिहितस्य सा तो यदा।
गमनेऽक्षणाभूत् आगामिष्यति जलधरसमयः प्रवत्स्यति वप्रियतमस इति श्रवणकवतीभवत्सत्रिधानेऽक्षणाव
श्यव अयतत्र मध्येभूयात्कालोगत इति अस्या अयहितेन भवितव्यमिति कविनिवद्धहूतीवचनमिदं नहिमया
नास्त्वयमेवमेवयाहुमुदिनाइतिनोपदागमेतिवस्तांतश्रवणकथयितमूचितं यंवुदैःशिखिगणैर्विनघन इति
अत्रतत्माकनेज्ञाकैमेघस्य संचारिता त्वरानायिकैवकोविनावहृत्वेनापतिबद्धाइदृत नैवं ९ सख्याय

किं त्वयापितवनास्ति कांतया पांडुगंडपतितालकांतया शोकसागरजलेऽद्य पातितांनांत्वङ्गणाः

वहूतीत्वेन प्रेषिता याइयं भणितिः स्मरणमेव पातितां ७ ॥ आलोनावस्त्रिमानवंधः ताहृशयवियाको
तालावण्याद्यसाधारणभूता सा यदीदृशाव जायते तत् किं तयाहेतभूतया त्वयापितनास्ति अपांडुरक्षाययोः
कपोलयोः पतिता अलकांता यस्याः तदीयकपोलतलपांडिमानमलिनस्वभावा अलका अपि शोभितं नया
रयंतीत्यर्थः अथ च कांतेत्यामंत्रणमपि नयदि तस्या वल्लभस्त्वेष्टदर्शनजनमात्रकृपाभाजनभूतयापि यस्मा
मान्यजनस्य कृपा भवति सापि नास्ति न वान्मनीयद्यापि गुरुषगुणं बहुमानं वहतोपीत्यर्थः नद्याहि सामे

घट·
कवि·
४

कार्णेव प्राणीये मे यमसमयवारिणा पातिना भवदीयगुणस्मरणेनैव रक्ष्यते श्रथ च त्वन्नस्तवम्भकाशात्पतिनाशो
केभवद्विरहेणुज्ञावजाता शोकजलधौ वृनिमग्नासे पत्नेत्यर्थः वकाशान देयनतिवसत्त्वभस्मत्वद्गुणनामेव स्मा
तिशायसंभोगादीनांस्मरणेनैव शोके पतिता श्रथ च तथाकृपापात्रं तां मामायदनतेन निष्करुणेन पानदियत्वा।
पिवद्गुणस्मरणेनैव रक्ष्यते ममकिल सप्रियेनमापगतो निर्वृहमानोमांशतिवहृष्फनरंशमपाविचित्तोतः क
रुणोनूनेमामेवतद्वध्योपयामृवंशानवांस्वांतथाग्रास्यतइतित्वद्गुणानां स्मरणे नीसाजीवतीतियावत् तथा
योपिमार्गेपतितः सोपि स्रवर्णगुणस्मरणेनैव रक्ष्यते इष्टगुणविरविनवज्ञवलंबनेनजानाविडव

ऊसमितकूटजेषुकाननेषुप्रियसहितेषुसमनस्ककाननेषु इवनिवकलुषजलं नदीनां किमिति
चमोसमवेदसेनदीनां ८॥

रेयमपीत्यर्थः ७ इयंविलापावस्थांवातायाः स्वयमेवनायिकायाउ
क्तिः पुष्पितानिकूटजानियेषुवनेषु ग्राः समनस्काः तत्कंठितामाहूरूपास्तासां यान्याननानि प्रियतमावियु
क्तानि तेषु तद्विषयेन दीनामपि कलुषजलं गलति अस्मदृशीनां विरहिणीनामाननान्यवलोक्यजडंबभावा
नामपिकलुषजलं गलति अस्मदृशीनां विरहिणीनां सवितां शोकाविलं जलं गलतीत्यर्थः नंमा दीनां कि
मितिसमवेदसेपिन वकारावपि शाहार्थेभिन्नक्रमौ यको नदीनाममिन्मस्थानंतरमपदरस्तसमवेदसेणाहृस्व
राम ॥ ८ ॥ राम

४

विरहव्यथायामपि हन्त्यां तत्र वचनाकर्णनादपि नागत इति शोकाकुलमनस्विनायिकायां यदा कापि विनस्विनी तस्या
श्वासनायेत्यमभिहितवती मार्गेणेऽद्भुः सेवार्त्वात् दसौ न शमः तदा पुनरपि नायिकायाः सखीं शमीयमुक्तिः स
खि यश्च मार्गा मेघसलिलेन नाशितास्तदापरोऽयं दोषः अयमप्येषु मार्गेषु पिनाइषवोऽयत्रनाहृदयधनुः स्पृशति
पितेशरसंधायाककाङ्क्ष्मोक्षमिच्छतीत्यर्थः तेन विनान हिंसकायाः अपश्चयघद्दनमभिसरेयेन त्वामार्गोऽ
नीताः तथाविधेष्वपि तेऽद्भुः सद्देस्मरशरभये स्मरस्तु तहृर्जेशरान्सत्यनेमामेवं ताडयति अन्यथा कदाचिन्नसौव
गमनमिदं संभाव्यते अयेहास्यैवजलदसमयस्तनिवार्ययामितद्गंभीरेणाश्वनगर्जितेनज्ञानत्रासानि प्रामि।

मार्गेषु मेघसलिलेन विनाशितेषु कामोऽयमनुः स्पृशति तेन विनाशितेषु गंभीरमेघरसितव्यथिता
कदाहं जह्यां सखि प्रियवियोगजशोकदाहं ९ ॥

अतोहं सखि कदाहं प्रियवियोग जंशोकेदाहमजत्यास्य।
अहं वेमचयशाहूव्याथिता मदनस्यनिशितशरपातनोद्यताहं स्वयं वपमजीवितांतेनभाव्यं तस्य कदा भवेयत्राहं
सकलशोकनिर्मुक्ता भविष्येयेति के चित्त्वखीप्रियातिपठन्नुः सहृदयाः कथमद्यापि मखीहृतीत्वेन विह्वलासा
पितागता तत्रूनतत्संभोगरसलालसपातयाभाव्यमिति संभावयंत्या नायिकया कयाचिद्विहृदयस्य पामार्गा दोदा
न्यतदागमनविप्रकारिणएवत्यक्ते स्वयं नायिकायाइदं हृत्कमितयमहुः मार्गास्तावन्नष्टाः तेनैव विनामदनः
अहं मीतितत्रिकदाश्लिहेनयुज्यतेस्याः अण्य वत त्संभोगरसहानिः तेनेनैव मदनकदर्थनादः अतोहं स

ध र. कवि
५
5

यथाप्रियेण वमहद्विवियोगः तथातस्याः साप्याद्दानीं यः प्रियोस्तेन सहविवियोगस्तज्जं शोकदाहं कदाजीवितां तेनापिजसा ९ यस्याविनोदनार्थं साप्युद्यानोपवनेनीतातदातद्दर्शीनहिगुणानबोपचितविलासावस्थाया नायिकायाइदेसूक्तम केननवनास्वांतद्रूणवनान्यघविवाज्ञेतेकीदृशानांसम्प्रसैरभेणवनमध्येनकेनविज्ञितानांतथागर्जितांमेयानोपवनेनवीजितानांप्रतिबोधितानां अतएवकामस्यकृतेननिकेतनानांसकेतनयास्वाम अयमभिप्रायः केतनवनानिमदनतिदेशानस्यानानि इत्यनिमुकुमाराणिजलयथरमिततन्नहिमनकशोकवा। सावसहितस्यापवनेतेषामेवप्रबोधनहेतनयास्तकुमारतानामइतिकिमत्रजलदसमयेमार्गोवेषम्यंतत्रनमव

मुग्धांगेपितयावनेजितानांस्वनदंभोधवातवीजितानां मदनस्यकृतेनिकेतनानां प्रतिभांत्यघवना
निकेतनानां ९

केतनवनावलोकनप्रबोधितमदनस्यामस्यैवसंस्कारः प्रियतमआगमिष्यतीति संभावयेत्यानायिकायाभणितिः प्रतिभातीति अपरेत्ववनशाहुयोनरूत्रासमसुमाणमदनस्यावनवर्त्त्याणेकते अजितानांकेतनानांवनानिशोभेता इत्याहुः अथवासारोभेणयवतेपकांतेयत्रापरःपरित्राताननसंभाव्यतेतत्रजितात्रपरस्ततयेयेहननयः कानाविमोहिताः केवनविवर्द्धिजनास्तेषांचैववर्णज्ञस्तयत्राणिशिप्यवनप्रबोधितानामपिपुनरध्येतानिकेतनवनानिकामस्यकृतेनकस्मायप्रतिभांति मदनानेककरणाहतेनैतेषांकिमपि प्रयोजनमितियावत् स्वनप्रपाहनकरुणावशाच्छायमानताधन्यते यदास्वनेनोकूर्जितांभोधरायत्रसंजातहर्षाः ५

इयमनंतरेवदेवोक्तिः हे सर्जनामधेय प्रजापतिर्यन्नो ससर्ज सोऽभूत् न कृतं तत्साधु यतस्त्वं कामस्य निवासका।
रुचियमेवंध्वनति प्रजानां किल पत्यावप्येषं प्रजाहितकारिणा भवितव्यमेवं वितथं इदं यद्द्रुतविनवर्णितः शोषि
तनिखिलजनोः कामस्य निवासभूतं भवंतं निर्मिमानेन प्रजापतिसृष्टप्रजापतित्वमुद्दर्शितं त्वयेह यस्मात्प्रव
समकाणिव्ययथा विजृम्भतेऽत्यर्थः अयेवमपि जानतो किमिति किमिति मामवलोकितवन्मीति यदि तत्किल
मंजरीभिर्भवान्सकलवनमध्ये श्रेष्ठः बकुलीभिः कांताभिस्त्वया रचिततदेशिनि भृंगावलिभिर्भवनिबद्धमानइत्यर्थः त
यानि सयौवनानां युवतीनां तु नेत्रोत्सवः यदा किलाह युवतिः प्रयसे शुक्रान्वमवलोकितवतीत दालोकोनवत

तत्साधु यत्त्वासृतं हे स ससर्ज प्रजापतिः कामनिवाससर्जं त्वं मंजरीभिः सवुवोवनानांनेत्रोत्सवस्था
सिमयौवनानां ११ नवकदंबाशिरोवतनास्मि तेवसतिर्वो मदनः कुसुमस्मिते कुटजाकिंकुसुमैः
यतानन्दवन्भूतमयत्वमेवंवि रवदृस्यतेघ्राणिपतास्मिवद्धप्रमहस्यते १२॥ यबद्धतरवहलभायविहतेसूत्वा
कथं मां प्रियविशुद्धमानव्यादर्शितमात्रेणापि मदनपरवशसनमेकरोषीति वाक्यार्थः ११ यदासृजनतोऽरूप
क्रोतानायिकाकामिनिकदंबमवलोकयतितदामाकर्नमदनभयभीनमतीकामिन्याह हे नवकदंब इदानी
मेवावलोकितानभूतत्वदीयघ्राणपाश्रहतम्भ्यं शिरस्सामावृतास्मि एवयावद्धणतितावन्मदीयकुसुम
विलोकनजनितरणरणकाग्राह युष्माकं पुष्पविकासकामोवसति मया ज्ञातं सर्जस्येवदं वेषमयं यावता

पट· तमप्येवमेव सर्वेषामेकयोबद्धेमनेनेति सर्वेषां समहतां णां यानयनविषयतां द्वमनकिंचिन्नमस्तीति निवाड्निवृ
वचनेन नधन्यानेऽस्यमाकाशयेत्येवनायिकाय दाज्ञसामितं जगाति क्रूट जसवलोकयतितत्त्वामन्यतेनूनं तेसामंय
कवि· सर्वतो हि हृनभागधेयामपद्दसतीतिनन ग्राह हेजटजाकिमितिस्व वाङ्ःमुखंकृत्वाहस्यतेजसमितोतिपटे
९ शेगावव श्रेयपथताभिमुखः यच्छसतिदितुयवयस्मपद्दसतिसोपिवाङ्मुखयव अतस्त्वत्तुपवीयमानेवहूतवख्या
6 घान्तेङ्ःसहस्प्रणामयवशोभनइतिकाकुः अतयवर्शस्तितमत्वाभावः सर्वपक्षात्व्यज्यते किंकृत्व
मेविविनेक्रान्त्विनेः पयातेकाविनरणावत्तेः पुष्पैरवहस्यतइति सोत्प्राशाकाकाधनितोथा १२ हेनीपाभिया

तवस्तवविनतास्मि नेसदाहंरूद्यंमेयकवोषिकिंसदांद्द नवपुष्पनिवीद्धिनापदेहहंविम्रुजेयंसहमे
वनीयदेहम् १३ ॥

ननरूश्रेष्ठनवसर्वकालमहंपणतातन किमघममरूदयंदाहगुनंमकयैणकरोषि
अन्यापितवचोनेवमादहतियथात्वं सर्वकालमभिहूतोपीतिसर्वथायंभागधेयविपर्ययः अथचतवसदाह
प्रणतायेतेहशाउपकाशस्त्वत्संभाव्यते त्वदीयपुष्पैर्निवीहितादेहहविसृजेयम् इहहामपदेअकाडेपवइय
हस्तोविसर्जे नतन्त्वनियातनमुधाविनोद्नघभतयोयस्यतम् अहंतावद्गाहगुपकारंभवदीयरूसमावलो
कनेप्यसमर्था ननितयादिमहापुरूषनया पवंविधामवस्थामासामामवलोकयेयुः तस्मिन्नवाह्विनजीवि
तानुमहामनोरथेनापिकमीतिपुज्येयं अतस्त्वसदाननतास्मिनेवैवंसंभावनीयम अहितोण्दयदाहकारी ९

कथं प्रणम्य इति यतः किं त्वं एतद्वयं सदाहं करोषि कांक्षानैवमित्यर्थः निजेनैव विवहकृतवहेन मम सदा सुते।
एतद्वये न दिदानीं दाहकेनापि दग्धस्मि किं दृश्यन इति संबन्धः यदि न्न वृहं शाहूपो नल क्षमसत्तद्याः त्वमनेन
देवव्याख्या श्रापदेविषमविपन्नहृदनाथमेव केवलं यो मम देहस्तं तु दीयमिति नयानीयत द्वबलवृनता
स्मि एवमुक्तानवद्धः सहहनयाद्वितीयवाक्यमाह दाहश्रुतं मम एतद्वयं प्रकरोषि पुनरपि विलापवर्णाद्वि विस
त्रुने किं पश्याघनयासर्वकालं त्वमुच्छिन्नाशामकाश्यव देहं त्यजेयं कांक्षानैवमर्थः १३ स्वयं भ्रमरो भ्रमण
शीलः मृष्टिकां चुंबति मदीयप्रियतम स्तुपथिकपकचैवक्षाविनाशितो मम नामापिना वदन्त इति तां कीदृशीं

उत्तमैकमपवेणभिभिस्मितैर्वनमक्रान्तं बुलत्वप्रहासितैः मधुनः सम वेदस्य कालं तां भ्रमरः चुंबति मृष्टिकाल
मृष्टिकां स्मितैर्वैडेर्नेतावहिकस्मितैस्तनो तं तद्रेखयनेः शुक्रास्यकायेनुलवास्तैः करालभूतैः प्रहासि तां १४॥
तैः उत्तमैकपलक्षितां अथवचनामुक्ताफलसहशायेजलकणलक्षतानि यानि प्रहसितानि प्रहसितनवत्ता
रितानि निजलक्षः छाया स्फुरणानि यैः पीनानपि संनिगुक्तानि नानानि उत्तमानि किं कृत्वा मदनोमकरन्दस्य
कालतामसं तपरिपाकरसो न्मत्तो विलोक्य अथवयोनायक क्वचिरात्कान्तामुपभुक्तेसोपि मधुनः पानगोष्ठ्याः का
लतामवसर प्राप्तिमवलोक्य परिचुंबति काल इति मतवर्थीया कान्तानेपि नयासापि कान्ताधम्मिल्लगुच्छैर्यैर्नैगु।
क्ताफलैर्विरहमवर्णानन्तादिकोन्तेस्वान्तं बुलवेवाष्पेर्हर्षबाष्पादिजैः प्रहसितैः सितैर्वैडैर्व्यामिश्रं उपनयाच्छितैः

घट·
का वि
७

परामरसंश्लिष्टेन पल्लवलिता भवति किं लकिंचित्तवेष्टालंकारयोगिनी भवति विशेषनः पानगोष्ठ्यवसरे य
ड्कांसुखं मदूः प्रकटितं वाणमम्बुपातः क्रोधमूह्व तेमितनमाश्लिष्यादि अत ईदृशी कदा हं प्रियेणापरिचुंब्यमाना
भूयासमित्यर्थः १४ इदं नायकविरहघ्नायाः प्रतिकृत्यावचनं मात्वमभूतिं कार्षीः मार्गवैषम्यादेवास्तावियंतो
कालेनागतः तथाह्यितो वृष्टैर्मेघैरुपेत्य सर्वतो दिक्कोंसंचरत्वं गगनं नोन्यितं कीदृशैः प्रियैः प्रियाभिस्त्वये वि
हीना वियुक्तास्तेषां दयावनीमनोभूमिं वदंति विलिखंति एवं तावत्सर्वतो दिक्कोऽङ्कोस्तिनौ भूमौ रजः सलि
लैर्विहितमास्तां तावदन्यत्सलिलेनाभिभूयते रजो मात्रमपि नावशिष्टमित्यर्थः १५ हेऽकन्दऽसममरदृशदपाने परि

नि चिंतं त्वमुपेत्य नीरदैः प्रियहीनवसुद्दयावहीरदैः सलिलैर्विहितं रजः क्षितौ रविचंद्रावपि नोपल।
क्षितौ १६ हंसा नदन्मेघभयाद्द्रवंति निशामुखान्यद्य न चंद्रवंति नवांबुमत्ताः शिखिनो नदंति मेघा
गमे कुंदसमानदंति १७॥

वर्जितनांबूलादिसंभोगा प्रतिकृत्यास्मै वर्षनायिका प्रतिउक्तिः एवं नाममेघाः शब्दा
यते हंसाश्चापिद्रवंति पलायंते शरद्वावपि न संचरणं युज्यते घनस्थेद्दुयुक्तानि नन्मुखानि न भवंति एते चापि शिखिनो
मदमत्ता उन्मत्ता हर्षवशात् शब्दायंते एतेन तत्स्युक्तं यन्मनापिकयापि एवं मत्वा हे सर्पिके मया पिनाथसंगतो न्याहिना मार्गे सो
ढ्रमार्यते देवादिष्ट्वमुत्तरत्ताम्रणोत्सव दीपके मार्गे संकटतां करोतीत्यर्थः १८ रात्रिसमये पिगमनागमने न युज्य
ते यतो रात्रिसमये वितारे विगतताराषटलं नभो न भाति येनाभेचरहितेन यष्टुतया कुं पथिकपोर्सलो मोम्नामुपेवनश्रूने ७

तदपिनशुक्तम् शुभमेवितानं मन कल्मषचरितमपिभगवेतं हर्दि निद्राभुपैति अथशाकुवतीविहरं सोऽपुं नायकम भिसर्वतिशत्नेनत्यर्थः इंद्रायुधयुक्तजलदोरमन् शाम्यमानइभानां करिणांपर्वतमहद्दशानांसंरंभेसंरब्धतामा वहति समेनात् तदर्शयति यकिलाति खञ्जमूर्वतयासपुसिद्धोजलदः सोऽपुस्मान्नुलंघनीयं नगंशाकाशुपेनवनेण सानिशयभीषणाः संरब्धाः सन्सवाह्नानां करिणांसाहस्यमुद्दहतीत्यर्थः अथवामेघः शाम्यमानइभानां करिणांपर्वतमहद्दशानांसंरंभंजनयतिश्रुतिगर्जनशंकयेति तेपिच्च भिनाः संरब्धाइतिसर्वथास्मेकदाः पन्थानः
८७ प्रतिहन्तायवेयमत्र क्रिः नायिकायदापवमाह नेवहमेवतत्रयास्यामीतिवदातोशतिदर्शशुभुहासबचनः स्थिर।

मेघाहुतेनिषिण्नभातिनभो वितानं निद्राभुपैतिवहर्दि शुभसेवितानं संत्रापुपश्रजलदोपरसन्निभा नांसंरंभमावहतिभूपवसन्निभानां ८७ सर्वदिक्षु सदार्पितेन नवोधुनदंदभोधरभीतपत्रबोधु पत्नीथी
ताया अद्भुतनृपस्व्न्दर्गस्मास्वप्नपूरि भवेज्जलदरवोधुभयनतमङ्गतसन्दरीधु ८८॥ जलंपतनीति यधिकरण समम्यो कीदृग्जलं मह्हविशुद्धिजलददातियेनेमेघैवर्षितं नतेजलमात्रं ददाति यावद्धि घुनोप्यतिभीषणाश्रुपं यंतीतिकुनगोधुगिरिषु गर्जन्मेघचत्रसंसर्वेषु भूपवरस्ययेवासदार्पितस्नापियताजस्तथरवसितामं स्पातिनवकावार्ता भवादृश्मनोमालनीकुसमस्तकुमारमनसामितिनात्पर्यार्थः अत्यन्त्रकिंभूतंजलं ददोधुतः प्रतिनः समेताज्जीवानं भीरोस्वोयस्य कन्दवास्वंनः प्रतिपत्नेनहिशुणीभूनइत्यर्थः तेनैवाप्यास्यानास्ति तोयदजलपटलंगगनान्निपतत

८

घट· एवमेताभिरुक्तिभिः प्रियतमागमनेऽर्थ्यं सति त्वद्गतेश्चास्या वियोगनायिकाया विजयडीनीत्यभिप्रायेणैव पुन
कवि· रापस्थासंपादनायामुपाध्यस्येविशेषानन्द्धेपेन तदीय एव दयशोकाग्निविशमनप्रज्ञामन्त्रिमप्रियतने कोपिनि
वेशिनीयपुण्यसंभारहेहिताः संप्रति जलदसमये नालिकान्तासुखानि निरतिशयसौंदर्यवंति रतिविग्रहेण प्रणय
८ कुपितेन सज्जाननेषाणि तथाप्यानि तदीयवियोगजनितपीडासाधसाधारणयमे स्वन्दगाणि हिमप्रमन्तायासेन
8 वप्रसादयति त्वामव प्रप्रसादयतीतियावत् तन्नु नाघाप्यस्यावागतस्तत्कथमेतदाह शङ्कायमाना हि जल

हिमप्रसादयति संप्रति कोपितानि कान्तामुखानि रतिविग्रहकोपितानि उत्कण्ठयन्ति पथिकान्
जलदाः स्वनन्तः शोको विवर्धयति चातकनादितानि: १९ नासामृतः सफलएव हि यादिनेषु।
संज्ञाप्रयातुयरगर्जितदुर्दिनेषु रसन्सवंप्रियतमेः सहमानयंति मेघागमं प्रियसखि स्वमस्मानये
ति २

पराः पथिकान्विरणरणकवतः कुर्वति निश्चितं दिनाद्दिनमुपचीयमानजलयस्वनाकर्णने
नपरिवर्धितोत्कण्ठः प्रियतमस्तावदागच्छतीति यावत् ननु प्रियतमः कथं शीघ्रमुपमीदेशः आह नदनितास
पथिकदयितास्तथापि शोको विवर्धयति विहृङ्गवदाचरति तथास्वनेनः सम्भवेन विवहृतेइति विहृङ्गः सङ्गवाचरति
वकारेणैवेधन्यते तदेव रमितं नासांशोक विहृङ्गो कारणमित्यत्रकेचित् १९ इतिपठंति अयंश्लोकोचनम्वरव ८
नलक्ष्यते प्रस्तके प्रवेकेनकारणेन गतइति नविद्मः तथाहि पूर्वश्लोको विनेतावदर्थेनन भजते नासामेवसफल

अनुवर्षास्त्रियो यान्ति याः सैन्द्रायुधे स्वयं वै दुर्दिनेषु प्रियतमैः सह रन्तुमस्वं मानयन्ति अन्यथा किल हे प्रियसखि
मेघागमे स्वसमाः सारमेयप्राया अपि नयन्ति इति व्याख्यायां भक्तेनेनैवयमकमेव दुर्लभम् दिनदुर्दिनशब्दाभ्या
मथ्यपौनरुक्त्यमपि दुर्धरम् यान्तु अलंगच्छन्तु इतो मानं योषेषु दुर्दिनेषु इत्यपि व्याख्याने नासामित्यपेहि नो यद
याङ्क्रूपपाठः नासामितिनि अनेपाहिन यदर्थपद्व्ये येछ नो व्याख्यायमाने उन्नववाक्यं खण्डं गच्छेन वरमार्या
न्यधुनि मध्ये शास्त्रन्यायोचितः काव्यामृतकालौष्ण्यकरणमध्यानारः कल्पाः स्वसमाः मेघागमेन यन्तीति
पदमनौचित्यमनन्वेवं विपेनानोवियेन जलकपरिसमाप्तिः क्रियमाणः सहृदयचेतः क्षोभमावहते किंवि
हित यान्त स्वसनीति स्वासस्तनुहृदावदनीति क्षिप् ततोपि ताच्छील्यादि विवक्षायां चानश् ततः प्रियस।
खी घाद्वेन संबन्धः प्रागेव वा तथापि न किंविदर्थस्य पौष्कल्यम् कष्टकल्पनायां सत्यां प्रियसखि विधिनि सम
सा समासः इति बहुवचनोतेपि न कश्चित्क्रमः संबंधयथ: अन्यथा पाठकरणमपि क्लेशमात्रफलमेव किं
च सर्वत्र कांतामहाकविः कालिदास इति अनुकृतमस्माभिः नवास्य काव्येषु तृणमात्रमपि कलंकपात्रम
स्य विन्तवंतो मनोरथोपि समेपि सम्यक् दयास्तस्मात्स्यानन्तपदपरिसमाप्तिः श्लोकः सवृत्तबोधातिहृतो भवतया
नामिकाया श्वास्याबन्धदार्ढ्यात्यादनाद्युक्तेन अस्वतस्मात्स्वासादिहृदयं स्वाययन्तीविप्रलम्भ यितं शोका
स्पात आशाबंधः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यंगनानां सद्यः पातप्रणयिहृदयं विप्रयोगे रुणद्धीति हृद्यातेना।

ध्व० ट० स्यपरिसमाप्तिप्रचोऽहद्रस्यापिप्रबन्धरत्वमविकलमेवेतितदिदं प्रक्रमप्रकं वेतिस्वयमेवविदांकुर्वन्तुसः ण्ट
याः ॥ कविनोद्भवप्रकटनायसण्टद्यज्ञेनमानसगांजनायप्रतिनेयमुपनिबध्यते संजातपिपासः क
कवि० वकोपेनहृत्ससंपुटेनपर्येपानाहीनावदवसरप्राप्तमपिजलमत्यताभिलाषोऽन्यकापात्रमह्वाह्वयोगमपि
५ प्रत्युतालभ्य दुग्ध्वासहजप्रेमप्रणयिनीसंभोगरसेऽवशेषयम अनुशरीरस्यपीनाख्येस्यापलंभस्यनातीवस
9 ष्टेतेतिस्यपउपलंभनइत्यात्मनेपदाभावः येनपरेणकविनायमकैर्जीयेयतस्मैचघटकर्परेणजलंवहेयम
कर्परशब्देनमातिशयक्लेशमसहृदयमात्मस्तूयते अत्रचयमकानांविप्रलंभश्रृंगाररसातिशायनिवृत्तभूतानां

भावान्तरक्रललनासवत्तैः प्रमेयमालभ्यवांबुतृषितः करकोशपेयम् जीयेययेनकवि
नाथयमकैः परेणतस्मैवहेयमुदकंघटकर्परेण ॥

मपिमयानघ्राप्युपन्यस्तनिर्वर्तिनयानिबंधः कृतोयेनप्रस्तुतरसपरिपोषकविषिएवाभ्योभिधायिपदंप
रम्परालाभोयमकैः संपन्नः नतुकं नवसाचितनायस्यबन्धः शब्दक्रियोभवेत अप्रस्तुतवस्तुनिर्वर्तनं सोऽल
कारोध्वनामतइत्येतयावप्रतिज्ञयैतन्निर्वृतिप्रतनम् अनुजतेयमकादिनिबंधनशक्तावपिप्रसादिवेविप्रलंभे
विशेषइतिनह्लीयंराजाज्ञापिन्नरसबन्धविघ्नकारित्वप्रसादः परिहार्यः अत्रचप्रस्तुतावनपरिपोषकत्वमे। ५

व्य.
वि-
९

वोक्तेन प्रकारेण यमकानामिति कविनाशक्तिरेव बलीयसी सैव लोकोत्तरवाक्प्रवृत्तिनिमित्तमभिधीयते नवनवाक्कविशा
लेखस्फुरत्प्रतिभा नाम काचित यदुक्तं मयैव पूर्ववैविद्यावैरपवे दोषादोषानचावेल्लगुणाय वचगुणान्निबध्यमानं द्रष्यपादि
गुणदोषान्विभजते इयं सा वैदग्धी प्रकृतिमधुरा तस्यास्तु कवेर्यद्वशात्सादरं पश्यति सम्भागाभावः परिणत इति शि
वम् ॥ समालापदमीमांसागगनं वैविराजते समुच्छलन्ति यैः स्पष्टः साहित्यामृतसागरः कवीन्द्रविद्या
जस्य ते मस्थितविकासकाः बोधोशवोऽविगाहन्तां भूर्भुवः स्वस्त्रयीमपि तत्सरामपीयवल्लमनः कोकनदो
न्नाकः काव्याभिनवगुप्ताख्यो विहृतिं ममरीरवत् ॥ समाप्तेयं चर्चकर्पटकुलकविहृतिः ॥ कृतिर्महा
माहेश्वरराजानकश्रीमदभिनवगुप्तपादानाम् सूक्तिं वार्दवतिरुजं वन्धनमनुभूयमुक्तिदो भवति अम
रीकरोति च मृतः कान्यः करुणापरः स्तनात् ॥ सुव्यात्क्रमस्वकृविः प्राग्दृष्टग्रीवो हिपाननः मद्दिषां
त्रिरुत्सुकाद्यावेतालः खर्कर्णिकः ॥ स्वाभिप्रायं गभीरोऽसि जानन्नस्ति मत्स्वदर्शनात् अयन्नाद्गुन्निरस्ते
वस्तुनात्पुरिवपारदम् ॥ ॥ ॥

९

10